

Η Σταυρούπολη ως πρωτεύουσα πόλη του ποντιακού ελληνισμού στο βόρειο Καύκασο

Εισαγωγή

Η εγκατάσταση των Ελλήνων στη Ρωσία ανάγεται στην αρχαιότητα . Οι ελληνικές αποικίες της Μιλήτου και της Τέω , πόλεων της Ιωνικής ομοσπονδίας , στην Κριμαία και στην ανατολική Μαύρη θάλασσα ιδρύθηκαν πολύ πριν οι περιοχές αυτές περιέλθουν στη σφαίρα επιρροής των Ρώσων **1** . Μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ - Καιναρτζή (1774) και τους νικηφόρους πολέμους των Ρώσων (1769 -1774 και 1787 - 1792) κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας , παρατηρήθηκε μετοίκηση Ελλήνων προς τις ρωσικές περιοχές **2** .Ιδιαίτερα , ο ποντιακός ελληνισμός της νότιας Ρωσίας , της νότιας Ουκρανίας και της Υπερκαυκασίας , αποτελεί σημαντικό ιστορικό και πολιτισμικό κεφάλαιο , που η μοίρα του επιφύλαξε να ζήσει έξω από τα όρια του ελληνικού κράτους . Κύριος τόπος προέλευσης του πληθυσμού αυτού υπήρξε ο Μικρασιατικός Πόντος . Ο λόγος του ξεριζωμού αναμφισβήτητα υπήρξε η οθωμανική κατάκτηση του Πόντου. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 και τους τρεις ρωσοτουρκικούς πολέμους που ακολούθησαν , παρατηρήθηκε επίσης μετοίκηση προς τις ρωσικές περιοχές .Ο φόβος των τουρκικών αντεκδικήσεων λειτούργησε ως επιπλέον κίνητρο **3** .Οι πρώτοι μεταλλωρύχοι της νότιας Ρωσίας και της Υπερκαυκασίας είναι Έλληνες που μετανάστευσαν από την Αργυρούπολη του Πόντου μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 1828 φοβούμενοι τις σφαγές των Τούρκων **4** . Στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1856-1866) μετακινήθηκαν περίπου 60.000 Πόντιοι στις περιφέρειες του Κουμπάν και της Σταυρούπολης **5** .Παράλληλα εγκαταστάθηκαν στις ρωσικές ακτές , αλλά και στην ενδοχώρα , πολλοί Έλληνες , κυρίως έμποροι και διανοούμενοι , από τα νησιά του Αιγαίου , τη Μακεδονία και τα νησιά του Ιονίου , οι οποίοι κατέλαβαν σημαντικές θέσεις και αξιώματα στο ρωσικό κρατικό μηχανισμό . Πολλοί από αυτούς ευνόησαν τη μετανάστευση των ελληνικών πληθυσμών από τα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας προς τη Ρωσία **6** .

Από τη Θύελλα στη νηνεμία ...

Το περιοδικό `Εύξεινος Πόντος` που εκδιδόταν στην Τραπεζούντα υπολόγιζε το 1880 , ότι 100.000 Έλληνες από τον Πόντο είχαν ήδη μετοικήσει στην Κριμαία και το βόρειο Καύκασο **7** .Η τελευταία μαζική και δραματικότερη έξοδος έγινε την περίοδο 1914-1924 που σηματοδεύτηκε από τη θανάσιμη σύγκρουση του ελληνισμού , αρχικά με το οθωμανικό και μετέπειτα με το νεοτουρκικό κράτος . Περισσότερα από 130.000 άτομα ζήτησαν καταφύγιο στις ρωσικές περιοχές . Η περίοδος μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία συνετέλεσε καθοριστικά στη μετεξέλιξη της ελληνικής ταυτότητας του πληθυσμού αυτού , που γνώρισε αρχικά τον εμφύλιο ανάμεσα στις δυνάμεις των μπολσεβίκων και των τσαρικών και μετέπειτα βίωσε τραυματικά την περίοδο του σταλινισμού με τις διώξεις και τις εκτοπίσεις , ιδιαίτερα από το 1936 και μετά . Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι :

Ανάθεμά σε Ρούσια , τον νόμον ντο εξέγκες ,
σο Κριμ και σ' όλον το Καυκάζ , Ρωμαίον ξάι κι εφέκες **8** .

Η πλειοψηφία των Ελλήνων Ποντίων θεωρεί τις σταλινικές διώξεις ως συνέχεια της γενοκτονίας που υπέστησαν στον μαρτυρικό Πόντο από το νεοτουρκικό εθνικιστικό κράτος **9** . Την περίοδο αυτή έκλεισαν τα ελληνικά σχολεία , οι εκκλησίες , τα θέατρα , τα τυπογραφεία , ενώ σταμάτησε να εκδίδεται κάθε τι ελληνικό . Στις αρχές του 20^{ου} αι . στην περιφέρεια Σταυρούπολης ιδρύθηκαν 4 ελληνικά χωριά : Η Σπάρτα στα τέλη του 1924 και το Γκρετσέσκογιε , η Ντουμπόβαγια Μπάλκα και το Χασάουτ στα 1926 . Στο πρώτο ελληνικό σχολείο στη Σπάρτα , διευθυντής διετέλεσε ο Σάββας Ιωαννίδης **10** . Σήμερα στο βόρειο Καύκασο , αλλά και μέσα στα όρια της ρωσικής ομοσπονδίας ζουν 91.000 Έλληνες , σύμφωνα με την απογραφή του 2005 . Αυτός είναι ο επίσημος αριθμός που δίνουν

οι αρχές . Ο πραγματικός αριθμός όμως υπερβαίνει κατά πολύ τον επίσημο , δεδομένου ότι υπάρχουν πολλοί μεικτοί γάμοι και έχουν πολιτογραφηθεί πολλοί Έλληνες με ρωσικά επώνυμα . Δεν υπάρχει πόλη που να μη συναντήσει κανείς Έλληνες . Παντού έχουν δημιουργηθεί ελληνικοί σύλλογοι . Στη Σταυρούπολη ιδρύθηκε η 'Αναγέννηση ' το 1991 με πρόεδρο σήμερα τον Νικολάι Ιβάνοβιτς Ματσουκάτοβ , καθηγητή φυσικής κουλτούρας στο Τεχνικό Ινστιτούτο . Στην παραλιακή πόλη Γκελεντζικ , στη Μαύρη θάλασσα , έγινε από 29 ως 31 Μάρτη 1991 το Α΄ Συνέδριο των Ελλήνων της ΕΣΣΔ . Ο Ιακώβ Πολυχρόνοβιτς Ματσουκάτοβ από τη Σταυρούπολη , μηχανικός δημόσιων έργων , ανακηρύχθηκε γραμματέας του κυβερνητικού συμβουλίου , ενώ πρόεδρος ήταν ο Γαβριήλ Χαριτόνοβιτς Ποπόβ , πρώην δήμαρχος της Μόσχας και σήμερα πρύτανης του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Μόσχας , από τον ελληνισμό της Ουκρανίας **11** . Ο αείμνηστος Νικολάι Κονσταντίνοβιτς Ματσουκάτοβ , επιφανής καθηγητής στο Αγροτικό Πανεπιστήμιο ίδρυσε το 1992 το Ελληνικό Σχολείο Σταυρούπολης στο νεοκλασικό κτίριο των Ναιτάκη στη λεωφόρο Κάρλ Μάρξ . Ήταν ο πρώτος διευθυντής του και αφιέρωσε όλη τη ζωή του για τη διατήρηση και αναβάθμισή του . Στο σχολείο αυτό που πριν στεγαζόταν στην οδό Γκολένεβα στο χώρο του σημερινού ναού Καζάνσκαγια δίδαξαν οι γνωστοί αδελφοί Ούρσοβ , πολιτικοί πρόσφυγες από την Ελλάδα **12** . Σήμερα το σχολείο αυτό φέρει τιμητικά το όνομά του και αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα κέντρα της ελληνικής παιδείας στην περιοχή της νότιας Ρωσίας . Η ελληνική γλώσσα διδάσκεται σήμερα , εκτός από το Ελληνικό Σχολείο Σταυρούπολης , το οποίο ανήκει στο Υπουργείο Παιδείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας και στο κρατικό Πανεπιστήμιο Σταυρούπολης ως συμπληρωματική ξένη γλώσσα , προαιρετική για τους φοιτητές . Οι Ματσουκάτοβ , από τη Σπάρτα , έχουν προσφέρει σημαντικό έργο στην αναγέννηση και διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας , ενώ η Σταυρούπολη αναδεικνύεται όλο και περισσότερο σε σημαντικό πολιτικό κέντρο και πρωτεύουσα πόλη του ποντιακού ελληνισμού στο βόρειο Καύκασο .

Η ελληνική διασπορά στη Σταυρούπολη

Νικολάι Γιεγκόροβιτς Νικηφοράκη (1838-1904) . Το Μάρτιο του 1887 στη Σταυρούπολη χρίζεται Έλληνας κυβερνήτης . Ο Νικολάι Γιεγκόροβιτς Νικηφοράκη γεννήθηκε το 1838 στο Αικατερίνοσλαβ , σημερινό Ντιεπροπετρόβσκ της Ουκρανίας , από Έλληνες γονείς ευγενείς . Το 1902 στη Σταυρούπολη , με τη συμμετοχή του Γερμανού μηχανικού Α. Σμίντ ιδρύεται εργοστάσιο επεξεργασίας χυτοσίδηρου που παρήγαγε εξοπλισμό για αγροτικές μηχανές , άροτρα , κλπ . - σήμερα εργοστάσιο 'Κράσνυι Μεταλλίστ'-. Με τη συμβολή του κυβερνήτη Νικηφοράκη τίθεται στην κυκλοφορία η σιδηροδρομική γραμμή Ροστόβ - Σταυρούπολη - Βλαντικαυκάζ . Το 1897 το πρώτο τρένο φτάνει στη Σταυρούπολη . Τον Οκτώβριο του 1903 ο ίδιος ο Νικηφοράκη άναψε το κουμπί του πρώτου θερμοηλεκτρικού σταθμού στη Σταυρούπολη , εφοδιασμένου με εξοπλισμό από την Ελβετία και τη Γερμανία . Ο Νικολάι Γιεγκόροβιτς μιλούσε 6 γλώσσες , γνώριζε ρωσική , ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία , θέατρο , μουσική κλπ . Ίδρυσε το Γυμνάσιο Ολγκίνσκυ , το Κυριακάτικο σχολείο και τη σχολή Μπελίνσκυ . Διοργάνωσε σεμινάρια για τους δασκάλους και μετέφερε από την προσωπική του βιβλιοθήκη περισσότερους από 1000 τόμους βιβλίων που ενσωματώθηκαν στα δημοτικά σχολεία και τις σχολές του κρατιδίου της Σταυρούπολης . Το 1893 ίδρυσε το δημοτικό σπίτι 'Α . Σ . Πούσκιν ' όπου οργανώνονταν πρωτοχρονιάτικες εκδηλώσεις , θεατρικές παραστάσεις , μαθητικοί διαγωνισμοί κλπ . Ίδρυσε το πρώτο Μουσικό σχολείο στο βόρειο Καύκασο . Πέθανε στις 15 Φεβρουαρίου 1904 . Ο τάφος του βρίσκεται στην αυλή του καθεδρικού ναού του Αγίου Ανδρέα στην οδό Ντζερζίνσκυ , απέναντι από το Κρατικό Πανεπιστήμιο της Σταυρούπολης **13** . Ο ανδριάντας του σχεδιάστηκε και χτίστηκε με τη συμβολή της ελληνικής διασποράς της Σταυρούπολης και βρίσκεται στην είσοδο 'Τιφλίσκαγια Βαρότα' απέναντι από το σιδηροδρομικό σταθμό .

Πιέτρ Αφανάσιεβιτς Ναιτάκη (1777-1858) . Γεννήθηκε στην Ιθάκη , ακριβώς τη χρονιά που ιδρύθηκε και η Σταυρούπολη από τον απεσταλμένο του τσάρου στον Καύκασο , Σουβόροβ . Ήρθε εδώ από το Ταγκανρόγκ , όπου άρχισε να δραστηριοποιείται στις επιχειρήσεις ξενοδοχείων και εστιατορίων στη Σταυρούπολη και το Πιάτιγκορσκ . Ο Μιχαήλ Γιούρεβιτς Λέρμοντοβ , μεγάλος Ρώσος ποιητής αναφέρεται στο διήγημά του 'Πριγκίπισσα Μαίρη' στο πανδοχείο του Ναιτάκη . Στο κτίριο της λεωφόρου Νικολάγιεβσκαγια - σήμερα Κάρλ Μάρξ - στη Σταυρούπολη , ξενοδοχείο του Ναιτάκη , διέμειναν διαπρεπείς λόγιοι της παλιάς ρωσικής

ιντελιγκέντσιαις **14** .Στο κτίριο αυτό σήμερα στεγάζεται η ελληνική κοινότητα 'Αναγέννηση' και το ελληνικό σχολείο Σταυρούπολης 'Νίκος Ματσουκατίδης'. Οι απόγονοι των Ναιτάκη σήμερα ζουν στη Γαλλία .

Η Δυναστεία των Αλαφούζοβ . Το 1827 στην περιοχή Σταυρούπολης έφτασε μια οικογένεια Ελλήνων εμπόρων από τη Σαντορίνη . Τα μέλη της γρήγορα πήραν τη ρωσική υπηκοότητα . Το 1847 ο γιος της οικογένειας Ιβάν Αντόνοβιτς εκλέχτηκε βουλευτής στη Δημοτική Δούμα , ενώ το 1856 ανακηρύχθηκε κτήτορας του ναού , αφιερωμένου στη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας 'Καζάνσκαγια **15** . Το 1868 άρχισε η ανέγερση εργοστασίου ζυθοποιίας στην οδό Σεμινάρσκαγια - σήμερα Λομονόσοβα - αλλά και αλευρόμυλου . Ο Ιβάν Αντόνοβιτς ανέλαβε αμέσως την εργολαβία εφοδιασμού του στρατού σε ψωμί και βότκα . Ο ετήσιος τζίρος του έφτανε το αστρονομικό ποσό για την εποχή των 600.000 ασημένιων ρουβλίων . Την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων των επιχειρήσεων Αλαφούζοβ πιστοποιούσαν χρυσά και ασημένια μετάλλια σε εκθέσεις στην Πετρούπολη και στο Παρίσι . Η βότκα Αλαφούζοβ ήταν γνωστή στην εντόπια και διεθνή αγορά . Το 1889 ο Βασίλι Μάρκοβιτς ανοίγει το πρώτο εργοστάσιο μπίρας κοντά στην περιοχή του κρατικού τσίρκου της πόλης , όπου η μπίρα έβραζε στον ατμό και με την εφαρμογή όλων των σύγχρονων τεχνικών . Παρήγαγε τα εξής είδη μπίρας : Εξαγωγής , Πιλζένσκαγια , Βένσκαγια , Μαρτιάτικη και Μαύρη **16** . Παράλληλα με τα προϊόντα ζυθοποιίας εδώ παρήγαγαν χυμούς φρούτων και μεταλλικό νερό . Ετικέτες από τη συσκευασία της μπίρας βρίσκονται σήμερα στο Λαογραφικό Μουσείο της Σταυρούπολης . Αργότερα ίδρυσαν εργοστάσιο τούβλων που ανήκε στον Αντόν Βασίλιεβιτς , μέλος της επιτροπής λογιστικού της κρατικής τράπεζας . Ο Ιβάν Αντόνοβιτς είχε 5 γιους , τον Ιβάν , τον Νικολάι , τον Αντόν , τον Γκεόργκι και τον Λεονίντ και 2 κόρες , την Ευδοκία και τη Μαρία από τον πρώτο γάμο του , αλλά και άλλα παιδιά από το δεύτερο **17** . Ο μικρός γιος του Ιβάν Αντόνοβιτς , Νικολάι , φοίτησε στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Μόσχας , ενώ αργότερα παρουσίασε στη Σταυρούπολη την προσωπική του συλλογή που ήταν μοναδική **18** . Ο άλλος γιος , Ιβάν Ιβάνοβιτς Αλαφούζοβ (1837-1891) , πήρε την εκπαίδευσή του στην Οδησό , στο Λύκειο Ρυσελέβσκυ , το οποίο δεν τελείωσε γιατί έφυγε για τη Γερμανία . Ήταν ένας από τους πλουσιώτερους εμπόρους στη Ρωσία . Μεγάλη ακίνητη περιουσία είχε στο Καζάν και στην Πετρούπολη . Δραστηριοποιήθηκε στο εμπόριο του λιναριού , τη μηχανοφάντουργια και τη βυρσοδεψία . Το 1867 οι επιχειρήσεις του στο Καζάν , στο Ουράλ , στη Σιβηρία και στην περιοχή του Βόλγα ήταν ανάμεσα στις πιο εύρωστες οικονομικά σε όλη τη Ρωσία . Εξαγωγές δερμάτων , λινών , χοντρόπανων κλπ . και με εκθέσεις των προϊόντων του στην Ευρώπη και την Αμερική **19** . Συνολικά οι επιχειρήσεις Αλαφούζοβ βραβεύτηκαν με 27 χρυσά και ασημένια μετάλλια στις διεθνείς εκθέσεις . Στην Αγία Πετρούπολη ο Ιβάν Ιβάνοβιτς άφησε στην διαθήκη του ποσό 400.000 ρουβλίων για την ανέγερση Επιδημιολογικού Νοσοκομείου 250 κλινών **20** . Η βιβλιοθήκη γενικής μόρφωσης ήταν το 'σπίτι των εργαζόμενων' στις επιχειρήσεις των Αλαφούζοβ στο Καζάν . Στις αρχές του 20^{ου} αι . η βιβλιοθήκη διέθετε περίπου 35.000 τόμους βιβλίων και 50 εφημερίδες και περιοδικά στη ρωσική και την τατάρικη γλώσσα **21** . Από τους νεότερους προγόνους είναι και ο Βλαντίμιρ Αντόνοβιτς Αλαφούζοβ (1901-1966) . Πήρε μέρος στο μεγάλο πατριωτικό πόλεμο . Τελείωσε τη Ναυτική Ακαδημία του Λένινγκραντ το 1932 . Το 1938 γίνεται υπαρχηγός του Ναυτικού Επιτελείου , ενώ στο ρωσο-φινλανδικό πόλεμο ήταν διοικητής του στόλου της Βαλτικής . Από τον Ιούλιο του 1942 ως το Μάρτιο του 1943 ήταν διοικητής του στόλου στον Ειρηνικό . Τιμήθηκε με 2 παράσημα Λένιν , 3 παράσημα της σημαίας , παράσημο Ουσακόβ 1^{ου} βαθμού , πατριωτικού πολέμου 1^{ου} βαθμού και κόκκινου αστέρα **22** . Σήμερα , στη Σταυρούπολη , πόλη από την οποία ξεκίνησαν τη λαμπρή και μακρόχρονη επιχειρηματική τους πορεία οι Αλαφούζοβ , όλοι γνωρίζουν τη μεγάλη προσφορά τους στην οικοδόμηση της Ρωσίας . Αν επισκεφθεί Έλληνας σήμερα το Μουσείο Καλών Τεχνών της πόλης , στην οδό Ντζερζίνσκυ , νεοκλασικό κτίριο στο οποίο διέμενε η οικογένεια Αλαφούζοβ στις αρχές του 19^{ου} αι . , θα γίνει δέκτης ευγνωμοσύνης από το προσωπικό του μουσείου για τη μεγάλη προσφορά των Ελλήνων ευγενών στον πολιτισμό .

Στους δρόμους της ποίησης ...

Το 1812 ο Ρώσος στρατηγός Ραέβσκυ με το γιο του Νικόλαο συνάντησαν τον Αλεξάντερ Σεργκιέγιεβιτς Πούσκιν στο Αικατερίνοσλαβ . Από τη διάσωση μιας επιστολής του Ραέβσκυ με την κόρη του Κατερίνα , προκύπτει η επιθυμία του μεγάλου Ρώσου ποιητή να επισκεφθεί τα

θεραπευτικά νερά του Καυκάσου .Μια βουτιά στα παγωμένα νερά του Δνειπέρου του έφερε υψηλό πυρετό που εξελίχθηκε σε αινιγματική αρρώστια , ίσως αθεράπευτη . Τον οδήγησε στην περιπέτεια να ταξιδέψει στον Καύκασο **23** . Ο Πούσκιν ταξίδεψε 2 φορές στον Καύκασο , τον Ιούνιο του 1820 και το καλοκαίρι του 1829 . Και τις 2 φορές πέρασε και διέμεινε στη Σταυρούπολη . Το ταξίδι που ακολούθησε ήταν : Αικατερίνοσλαβ - Μαριούπολ - Ταγκανρόγκ - Ροστόβ επί του Δον - Ακσάι - Νοβοσερκάσκ - Στάβροπολ - Γκεοργκίεβσκ - Γκοριάτσιε Βόντι (σημερινό Πιάτιγκορσκ) .Στο πρώτο ταξίδι τον ακολούθησαν ο στρατηγός Ραέβσκυ με τα παιδιά του . Φτάνοντας στην πόλη του Σταυρού άφησαν τα άλογά τους να ξεδιψάσουν και να ξεκουραστούν . Ο ίδιος ο ποιητής γράφει : `...η πόλη είναι χτισμένη ψηλά και όλα τα σπίτια είναι όμορφα και καθαρά , χτισμένα στη βουνοπλαγιά . Οι δρόμοι γενικά είναι ανώμαλοι . Τα περισσότερα σπίτια είναι ξύλινα ... πολύ λίγα είναι από πελεκητή πέτρα εξορυγμένη από την περιοχή . Σε μεγάλο μέρος τους σκεπάζονται με στοές που μεταμορφώνει τις αυλές τους ...' Επίσης με την πόλη συνέδεσαν το όνομά τους ο Μ . Λέρμοντοβ , ο Λ . Τολστόι , ο Β . Μπελίνσκυ και πολλοί άλλοι γνωστοί άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης **24** .

Σταυρούπολη

Στην πόρτα του Καυκάσου ,
εσύ διαβάτη στάσου ,
λίγο νερό να πιεις
και να συλλογιστείς .

Κι εδώ στην πόλη του Σταυρού ,
την καταπράσινη παντού ,
με τα παλιά τα τείχη ,
ψάξε να βρεις μια τύχη .

Μεγάλοι άνθρωποι ξακουστοί ,
στη Μοσχοβία σεβαστοί ,
πέρασαν κι έζησαν εδώ ,
μέσα σε τόπο ιερό .

Ο πρώτος κυβερνήτης ,
από την ίδρυσή της ,
ήταν αριστοκράτης ,
Έλληνας διπλωμάτης .

Μνημεία επιβλητικά ,
κτίρια νεοκλασικά ,
στολίζουνε την πόλη ,
κάθε γιορτή και σχόλη .

Με την άνοιξη ανθίζει ,
όλο μυρωδιές σκορπίζει ,
στις μπεριόζες , στα λουλούδια
τα πουλιά στήνουν τραγούδια .

Κι όταν έρχεται τ' αγιάζι
Και ο άνεμος σφυρίζει ,
μη φοβηθείς στ' αλήθεια ,
γιατί θα 'ναι μια συνήθεια. **25**

Βιβλιογραφία

1. Θώδη Ν. Κωνσταντίνου , άρθρο 'Ιωνία' , <http://www.ktdrus.gr/index.files/akropolis1.html>
2. Βακαλόπουλου Α. Ε - Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985 , Βάνιας , Θεσ/νίκη 2003 , σ.128 , 134
3. Харацаева Д .А 'Мариуполь и его окрестности' - издательство : Мариупольский Александровской Гимназии , Мариуполь 1892 г . , стр.40
4. Σαμουηλίδη Χρ. 'Η Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού' - έκδοση Αλκυών 1985 , σ.91
5. Κωφίδη Σπ . 'Οι μεταναστεύσεις των ελληνοποντίων εις Ρωσσίαν κατά τον 19^ο αιώνα' περιοδικό 'Ποντιακή Εστία' τεύχος 34 , Ιούλιος - Αύγουστος 1980 , σ. 268
6. Очерки Истории Ставропольского край , том 1 , Ставропольское книжное издательство 1984 г .
7. Περιοδικό 'Εύξεινος Πόντος' άρθρο : 'Αι μεταναστεύσεις' Τραπεζούντα , τεύχ . 4 , 21.06.1880 , σ.51
8. Αγτζίδη Βλ . ' Η κατάρευση της Σοβιετικής Ενώσεως - Συνέπειες για τον Ελληνισμό' έκδοση Ελλοπία , Αθήνα 1992 , σ.161
9. Αγτζίδη Βλ . 'Παραεξείνιος διασπορά - Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις ΒΑ περιοχές του Εύξεινου Πόντου' , έκδοση Αφων Κυριακίδη , Θεσσαλονίκη 1997 , σ.492
10. Ματσουκατίδη Νικ. 'Προσωπική μαρτυρία 28-08-1991' , Φάκελος : Σταυρούπολη
11. Αγτζίδη Βλ . , βλ . ό . π . σ.69
12. Ливинская С . М - Бурсаниди О . Г ' Нашему обществу - 10 лет ' г . Ставрополь 2001 г . , , стр.19
13. Громова Ел . ' 170 – ление Губернатора Никифораки ' газета 'Ставропольская правда' от 18 Января 2008 г .
14. Боглачева С . В – Савенко С . Н ' Казенная ресторация ' Издательства 'Снег' Кисловодск 2006 г . отрывок на сайте : http://kmvline.ru/arch_kislovodsk/30.php и газета 'Кисловодская газета' архив статей часть 1 , 1852 г .
15. Коваленко Там . статья 'Алафузовский сад' газета 'Ставропольская правда' , 24-12-1999 , стр.9
16. Маликов И . – Егоров П . 'Мифы , Вопросы и другие заметки о пивзаводах' г . Ставрополь
17. Акопьян Ал . статья 'В город Креста за золотым руном ...' , Журнал 'Pro Бизнес' Ноябрь 2007 г . стр.60 и 'Официальный Ставрополь' Почетные звания и памятные награды города . Алафузов Иван Антонович (1813 - 1888)
18. Акопьян А . ό . π . стр . 61
19. Вениаминова С . А 'История деятельности Ивана Ивановича Алафузова' Заведующая Библиотекой - Филиалом № 24 г . Казани , '1000 лет Казань' посвящение 2005 г .
20. Журнал 'Медицинский Петербург' издание 2е , Санкт - Петербург 2001 г . , стр.84
21. Вениаминова С . А , ό . π . - дополнение .
22. Большая Советская Энциклопедия 1969 - 1978 г . , издание 2001 г . 'Алафузов Владимир Антонович' 4(17).6.1901 – Материали предоставлены проектом рубрикон
23. Новиков И.А 'Пушкин на юге' К: Молодь 1983 г . , стр.256
24. Маркелов Н.В 'А.С Пушкин и Северный Кавказ' Издательство : Гелиос АРВ 2004 г . и на сайте : <http://www.kmvline.ru/pushkin/1.php>
25. Α' Ποιητική Συλλογή - Θώδη Ν. Κωνσταντίνου , Σταυρούπολη - Ρωσία , Απρίλιος 2010 .

